

Theatrum Anatomicum, dzīve un nāve

Anatomikums, jeb *Theatrum Anatomicum*, tiek saukts par vietu, kur nāve palīdz dzīvībai.

Vilhelms Šēls, un pēc viņa metiem radītais Anatomikuma ēku komplekss, kas sākotnēji bijis grieķu ortodoksālās baznīcas seminārs, ir ēka ar dvēseli. Baznīca aizgājusi, bet dvēsele palikusi. Jau pati ēka vien ir grandioza un cēla, - ar augstiem griestiem, cellēm, ko nesabojāj pat atdalošās starpsienas, kupolu un Kapelas zāli... Jauno ārstu kalve, kur preparēti vairāk nekā 1000 cilvēku. Vieta, kur visbiežāk jaunietis pirmo reizi redz nāvi. Un mums jāskubina studentus ne tikai mācīties, bet jāpalīdz pārvarēt pirmie soļi cilvēka iekšējo struktūru atpazīšanā, jāatbild uz jautājumiem, ko klusībā risina jaunie prāti, piemēram: "Kur paliek dvēsele cilvēkam, kuru preparē?", "Vai cilvēks, kas bijis noziedznieks, gandrīz pusi mūža pavadījis cietumā, bet beigās nonācis Anatomikumā, ir savu vainu izpircis?". Anatomikums ir Rīgas Stradiņa universitātes medicīnas bāzes apmācības vieta, studentu "mājas" pirmajos divosursos. Šeit mācām anatomiju, histoloģiju, embrioloģiju, antropoloģiju un šeit izvietojušās morfoloģijas, anatomijas un starpkatedru elektronmikroskopijas laboratorijas, kā arī pašu veidotā no 2003. gada vēsturiskā anatomisko un embrioloģisko mācību un zinātnes līdzekļu kolekcija, kas ietver vairāk nekā 8300 eksponātu (!nejaukt ar RSU Anatomijas muzeju, kas ir valsts akreditēts un būtībā pārdēvēts J. Prīmaņa muzejs, ko, savukārt, Medicīnas Vēstures muzejs ir atdevis universitātei).

Anatomikumā ir savas tradīcijas, kā, piemēram, regulāras studentu anatomijas olimpiādes, studentu morfoloģisko zinātņu konferences, bet arī mazu centiņu nolikšana uz profesora Latvijas medicīnas guru Paula Stradiņa galda svāriņiem par laikā noliktiem kolokvijiem un eksāmeniem. Tā mums gada laikā sakrājās ap 100 eiro, ko nododam žēlsirdības pasākumiem.

Kāpēc mirušā cilvēka ķermenis ir neizstājams topošo ārstu mācību vajadzībām, ja ir tik daudz citu mācību līdzekļu?

Katrs cilvēks ir unikāls un neatkārtojams, tāds ir arī viņa ķermenis! Mēs varam mācīt no pēc vidējiem aritmētiskajiem pagatavotajiem plastmasas modeļiem, bet tas nekad nebūs unikālais cilvēka ķermenis. Jā, gadsimta sākumā bija milzīga modes lieta, sak, tagad ejam prom no liķiem, mācīsim tikai no modeļiem, no virtuālām programmām, un viss būs labi. Bet nebija vis, - un jau 2004. gadā vienā no lielākajiem pasaules morfoloģu kongresiem vadošie speciālisti lauciņā, īpaši no Amerikas, kautrīgi, plecus uzmetuši, atvainojās kongresa delegātiem, minot, ka ir kļūdušies, un cilvēka preparēšanas kurss tomēr no jauna jāietver topošo ārstu apmācības programmā. Mēs bijām vinnētāji, jo nekad nebijām no šī preparēšanas kursa atteikušies.

Visu laiku ar lielu un laipnu universitātes vadības atbalstu esam gājuši, lai sasniegtu to, kas mums ir šodien, proti, gan iespēju nodrošināt preparēšanu, gan natīvos mācību līdzekļus, gan mulāžas un plastmasas modeļus, gan virtuālo 3D anatomijas galdu, gan virtuālās programmas, gan 3D mācību programmas, nemaz nerunājot par reāli aptaustāmām un e grāmatām! Patiesībā ar lepnumu varu teikt, ka mums ir pieejami absolūti visi iespējamie patlaban pasaulē esošie mācību līdzekļi priekšmetā. Tas, ko gaidām, ir virtuālās anatomijas hologrammas, kas vēl ir tikai izstrādes procesā pasaulē. Ak, un protams, Covid beigās, lai varam atsākt preparēšanu.

Anatomikuma durvis... Jūs bieži tās pieminat studentiem, sakot: "Atcerieties smagās anatomikuma durvis". Kādas patiesības šīs durvis simbolizē?

Jā, man personīgi ir dziļš prieks regulāri vērt smagās Anatomikuma durvis, kas ir kā robeža, aiz kurām sākas mazliet citāda pasaule. Anatomikums iemāca pieticīgumu, jo, blakus Nāvei esot, nekāda lielā dižošanās nav iespējama, par cik daudzu aprauto dzīvju ekspozīcijas atgādina par dzīves laicīgumu un liek novērtēt pašu dzīvošanas skaistumu.

Man šad un tad prasīts, - "Nu, kā Jūs varat būt tik tuvu blakus Nāvei, kā te vispār iespējams strādāt...?" Tas gan ir ļoti personīgi, taču es dalos savā izpratnē par šīm lietām, un mana atbilde ir: "Es varu, jo man ir ļoti, ļoti žēl! Žēl to nedzimušo bērniņu, dzimušo un nomirušo bērniņu, jauno un visa pārējā vecuma cilvēku, kuri jau ir zem zemes, bet viņu piedzīvoto slimību, kas aprāvušas dzīves gājumu, uzskates materiāls audu veidā ir tāds, kas jāizprot, jāapzina, jo tas palīdzēs pareizāk ārstēt dzīvus... Nešausminieties, bet raugieties uz šiem eksponātiem ar žēlumu, ziņkāre tos izprast nāks pēc tam...". Visa pamatā ir žēlsirdība, jebšu nav skaistākas morāli ētiskās vērtības kā žēlsirdība, kurai noteikti ir jābūt medicīnas pamatā.

Kādas medicīniskās patiesības pauž Anatomikuma eksponāti, par ko tie spēj pastāstīt?

Anatomikums ir vieta, kur visbiežāk jaunietis pirmo reizi ierauga nāvi, un, ticiet man, tas nav nekāds skaistais skats! Nāve ātri uzspiež savu zīmolu un pareizi vien rakstīja Remarks “Trīs draugos” pašā grāmatas nobeigumā, atainojot jaunā cilvēka pārdomas pie mirušās mīļotās gultas, kas skan apmēram tā: “... es sēdēju pie Patas gultas un vēros viņas sejā, līdz atnāca rīts. Un tad tā vairs nebija viņa.” Te arī viss ir pateikts, proti, dzīvība un nāve ir divas pilnīgi atšķirīgas lietas.

Brīvības gados, kad mainījās likumdošana, vairs preparējam tikai to cilvēku ķermeņus, kas sevi labprātīgi ziedojuši. Un likums ir viens, - viss jādara kārtīgi, padziļināti un ar cieņu, jo tas cilvēks, ar kura ķermeni tu tagad strādā, sev/savai ģimenei vairs nav paturējis neko. Viss atdots sabiedrībai, tā ir augsta ziedošanās, un tas ir jānovērtē mācību procesā.

Ziniet, man šad tad ir licies gan, ka ne jau Anatomikuma mācību un zinātnes līdzekļi ir īstie apbrīnas eksponāti, bet tādas esmu redzējusi gan dzīvajos! Piemēram, sievu, kura ierodas Anatomikumā “atdot” savu vakar mirušo vīru “mūžīgai graizīšanai”; pārtīti radinieku, kuri atjoņojuši paķert miršanas apliecības miršanas pabalsta saņemšanai; radīņus, kuri telefoniski “piesaka” vietu Anatomikumā savam vēl dzīvi esošajam, bet ļoti smagi slimajam, tēvam... Uz šī fona žēlumu izraisa veca tantūte, kas atnākusi, lūdzās: “Meitiņ, paņem manu vecīti, nav naudas, par ko godam apbedīt...”, bet vieglu smaidu raisa tie narkomāni, kuri bēdīgi nošņaukājās un vairs nevēlas sevi novēlēt preparēšanai, uzzinot, ka par to naudu nesaņems, jo novēlēšanas akts ir brīvprātīgs un bez maksas.

Tomēr nāve ir jāskaidro, nevaru piekrist plastinēto ķermeņu izstāžu rīkošanai, kādu savulaik redzējām arī Rīgā. Lai arī dabīgs, miršanas process nav ikdienišķa cilvēka dienas sastāvdaļa, bet slimu audu korekta skaidrošana vēl kontekstā ar slimību iespējamo profilaksi ir ļoti svarīga audzināšanas sastāvdaļa. Mēs visu mācam saviem jaunajiem, - sak, mācieties daudz un labi, tad tiksiet labos amatos, būs labas algas, utt. Taču lielākoties piemirstam mācīt sevi saudzēt un par sevi rūpēties. Tad, nu, vēsturiskās kolekcijas ekskursijās mēs stāstām, rādām un skaidrojam, lai pusaudžu šausmināšanās vietā stātos sapratne un aizdomāšanās par to, ka – “man par sevi jā rūpējas, sevi jākopj, jo tad es būšu vesels un varēšu būt vienkārši laimīgs...”

Pirms Covid-19 izraisītām pārmaiņām, gadā mūs parasti apmeklēja līdz 3000 interesentu, tagad, Covid laikā, turpinām virtuālās tematiskās ekskursijas, uz kurām skoliņas stāv rindā, jo visu interesentu vēlmes nespējam pat nodrošināt.

Jums bija interesants atgadījums lekcijā - pārteicieties reizināšanas tabulu nosaucot par vairošanās tabulu. Ja tāda “vairošanās tabula” būtu, kāda jūsuprāt viņa izskatītos?

Nu, pietiekoši pikanta, protams, lai nerodas šaubas par to, ko tā mācītu! Bet ja nopietni, tad toreiz, jauna docētāja būdama, nevarēju neko ātrumā izgudrot kļūdas labošanai, tādēļ izšķīros cienīgi turpināt izklāstāmo vielu, pie sevis klusībā ķecerīgi nospriežot, ka mana pārteikšanās par “vairošanās tabulu” “reizrēķina tabulas” vietā tāpat ir pietiekoši “aktuāla”, un diez vai kāds pirmkursnieks uzdrīkstēsies kādam citam docētājam par šādu lietu sīkaku paskaidrojumu prasīt... Un ja nu tomēr, tad gan jau pieredzējušākais kolēģis drīzāk padomās, kā delikātāk tikt no šāda studentu jautājuma vaļā, nevis ieslīgs nepārprotami apšaubāmos skaidrojumos...

Kaut gan, redziet, ir interesanti, ka cilvēkam pretējā dzimuma uztvere arī ir pietiekoši daudzpusīga un nebūt neaprobežojas tikai ar zināmajiem dzimumorgāniem. Erektīlie audi var būt arī cilvēka degunā un nemaz nav tik rudimentāri, kā mēs to pieņemam, jo atsevišķiem indivīdiem reaģē seksuālā uzbudinājuma laikā.

Eksistē arī tāda struktūra kā vomeronazālais orgāns, kas cilvēkam, līdzīgi dzīvniekiem, varētu būt vieta, no kuras embriogēnēzē izmigrē feromonu (pretējā dzimuma smaržu) uztverošās šūnas! Izrādās, feromonus izdala ne tikai dzimumdziedzeri, bet arī sviedru dziedzeri un kopumā sievietēm labāk nekā vīriešiem padodas smaržu noteikšana, ko skaidro ar faktu, ka bioloģiski tieši sievietēm ir būtiskāk izvēlēties attiecīgu partneri pēcnācēju radīšanai, jo sieviete iegulda pēcnācēju radīšanā un arī izkopšanā salīdzinoši daudz lielākas vecāku fiziskās pūles. Turklāt sievietes spēj sajust vīrieša feromonus un androgēnus 1000 reizes zemākā koncentrācijā nekā vīrieši, un šī ožas sensitivitāte visaugstākā ir tieši ovulācijas laikā... Tad, nu, sanāk, atvainojiet, ka mačo tipa netīrelim ir lielākas izredzes kļūt par tēvu, nekā jauki smaržojošam elegantam pretendētājam... Tipisks piemērs no dabas, - mūsu mājas kaķenīte pagājušogad “gāja runčos”, ko ļāvām, jo vēlējāmies mazu runcīti iepriekšējā, lapsas apēstā, vietā. Tā, nu, apmierināta skatos, ka pagalmā grozās smukiņš melnītis ar spožu elstiņu un mudīnu savu Miku, sak, paskaties tak uz to pusi, cik jauks kavalieris.... kad pēkšņi no krūma izlec dubļains, sapinkājies

un ļoti netīrs plušķu runcis, turklāt ar kauju rētām saplūnītajās ausis un vienu gandrīz izrautu aci, un ko Jūs domājiet, - mana kaķene iecērt pļauku melnītim un aizjož pakaļ plušķim!

Tomēr smaržas un apaugļošanās saikne kļuvusi vēl komplicētāka kopš brīža, kad tikuši atklāti dažādu zīdītāju sugu spermatozoīdu ožas receptori, kuriem aprakstīta nozīme arī cilvēka spermas hemotaksē, un tādējādi patlaban pētījumi skaidri aptver divas atziņas, - ožas receptoru lomu dzimumpartnera izvēlē un, otrkārt, gametu virzīšanas procesā uz apaugļošanu.

Esiet teikusi, ka baltie meli ir labāki nekā rūgta patiesība. Kā ar baltajiem meliem medicīnā? Medicīnā joprojām mēdz būt diskusijas: teikt vai neteikt...

Šī ir katra ārsta personīgā izvēle, un to es uzsveru saviem studentiem! Manējā izvēle, - tikai un vienīgi baltie, svētie meli! Jebšu es neesmu redzējusi (savā ārsta darbā, kur pavadīju 5 gadus pirms pāriešanas uz morfoloģiju) tik stiprus cilvēkus, kam būtu pa spēkam izturēt ziņu par to, ka jāaiziet pašiem vai viņu bērniņam! Te man analogija ar smagu, pēdējās stadijas onkoloģisko pacientu, kas naktī, bioritmu mainīšanās laikā, mocās, vaid un lūdz Dievam, lai tas ātrāk atbrīvo viņu no ciešanām, bet, ziniet, tad, kad nakts kā nebūt pārciesta, pienācis rīts un ir kļuvis vieglāk, šis pats cilvēks ar asarām acīs saka: "Paldies tev, mīlais Dievs, jo Tu devi man vēl vienu dienu...!" Protams, tagad ir gadsimts, kad spējam atvieglot ciešanas, nodrošināt cilvēka cienīgu aiziešanu, bet vienalga, - dažas ziņas ir par smagām cilvēka trauslajai dvēseli!

Jūs atzināties, ka tie cilvēki, kas mums nepatīk, diemžēl neizzūd no mūsu dzīves, tāpēc mums jāmacās ar viņiem sadzīvot.

Jā, un šī ir viena no pamatatziņām, ko savulaik aizguvu no kāda gudra cilvēka! Ziniet, ir arī otra atziņa, - "celies pāri!" Tas nenozīmē iedomīgumu, bet nozīmē, ka savā garā cilvēkam jāspēj pacelties pāri sliktajam, kas ar nepatīkamo cilvēku bijis, tagadnē jārūnā, jārisina lietas un jākontaktē. Nedrīkst ļaut sevi iespaidot tam, ko tāpat nav iespējams novērst, - skaudībai, nenovīdībai no otra cilvēka puses. Tas visā garajā cilvēces vēsturē nevienam nav izdevies. Tātad iespēja tikai viena, - savās domās pacelties šīm lietām pāri un bezemocionāli risināt ikdienu.

Kāpēc visvairāk mājās esiet "ejot pret sistēmu"?

Cilvēks var mēģināt ideālu vārdā savā mūžā kardināli mainīt kaut ko tieši tik reizes, cik ir gatavs kaut ko būtisku zaudēt! Parasti 1-2 reizes, ja vairāk, tad diezin vai tas jau būtu ideālu vārdā... (tad jau būs pašreklāma, - sak, lai tik runā par mani, es vienmēr virpulī, bet popularitāte ir laba, pat tad, ja tā ir sliktā). Tomēr realitātē iebilstot pret to, ko nespēj pieņemt, izkristalizējas tas, ko esi gatavs ziedot, draugi, kas paliek, tie, ko iegūsti no jauna saskanīgu ideālu dēļ, un ja esi spējis tiešām kaut ko, kaut nedaudz mainīt, tad labi. Bet, - iešana pret sistēmu prasa lielu spēku un vēl, - ar laiku ir jāprot piedot, jo šis process atkal ir fantastisks ar to, ka tanī tavš bijušais ienaidnieks var kļūt par tavu labāko draugu! Ja vien spējam paiet viens otram pretī...

Kādā intervijā minējāt, ka jūsu lielākās bailes ir palikt vienai.

Ak, vientulība mūs biedē visvairāk jaunībā! Jau kāds gudrais teicis, ka vientulība ir kā jūra, kurā nenoslīkt var tikai peldētācētāji... Taču ap/pēc 35 gadu vecuma, kad iemācamies draudzēties jau paši ar sevi, atklājas, ka zināma vientulības deva nemaz tik sliktā nav. Turklāt tā vientulība var būt ļoti dažāda. Piemēram, izbaudu to, kad esmu savas lauku mājas "doktorantu dārzā", kur iestādītas 29 ābelītes – pa vienai katram manis vadītajam doktoram, kas ieguvis grādu! Staigāju agros vasaras rītos un skatos, kā kuplo mani "zinātniskie bērni"... Vai kad sēžu savās tēva mājās Gaujienā, kaut ko daru un klausos fantastiski skaistajā klusumā... Kur lai tur būtu vientuļš, - nekā! Bet ja nu kādam tiešām vajadzētu ārstēties no vientulības, tad es teiktu, - labāka līdzekļa par darbu nav!

Jūsu ikdienu veido - ģimene, studenti un Lielā ikdienas laime. Kāda ir jūsu ikdienas lielā laime?

Ikdiena - akadēmiskais un zinātniskais darbs, kas ir sirids darbs! Par pārējo, - jā, tās ir daudzās mazās ikdienas laimītes, un šis mans uzskats nav mainījies. Tomēr Lielā ikdienas laime, kad esi blakus cilvēkam, ar kuru pēc daudziem gadiem ir ko runāt un pārspriest vēl un vēl, un ka šis cilvēks ir "mans mājas". Tad virkne jauko mazo ikdienas lietu, kas mūs savīlno, piemēram, vienmēr apstājos pļaut zāli, lai sasmaržotu pļavas spradzeņu dvaku; pametu visu, lai izietu uz tīruma un pavadītu aizlidojušos gājputnus; laikam nozagtos brīžos ieritinos dīvēnā uz grāmatas izlasīšanu vai sēžu stellēs, ieaužot savas mierīgās un nemierīgās domas. Mana mazā brīnišķīgā ikdiena, - cilvēku ģimene, kurai pieder suns, kaķis, un 50 ha Latvijas zemes, kas jāuztur kārtībā! Viss pārējais jau ir personīgi...

Kāpēc ir jāpēta pagātne?

Jā, viss jau sākas no pagātnes un tā ir jāzina kā lielām, tā mazām tautām. Ziniet, reizēm man šķiet, ka mēs ar ļoti lielu vieglumu šķiramies no vecā un arī no savas vēstures, lai pēc tam to atkal meklētu un atklātu no jauna. Bet varbūt nevajadzētu... Tādēļ mēs cenšamies saglabāt maksimāli visu vēsturisko. Tai pašā Anatomikumā saglabājām veco vannu, kurā savulaik mērcēja mirušo ķermeņus formalīnā, saglabājām arī veco krāsni, kurā ilgu gadu dedzināja mācībām vairs nederīgus mirušo ķermeņu audus, atrestaurējām eksponātus, kas bija pašiem, un savācām no visām iespējamajām republikas slimnīcām viņu kolekcijas. Tā no 2003. gada esam kļuvuši par vērā ņemamu vēsturisko anatomisko un embrioloģisko mācību un zinātnes līdzekļu ekspozīciju, no kuras iespējams gan mācīties, gan arī to iespējams pētīt. Mums ir profesora P. Stradiņa savāktie eksponāti, profesora A. Ameļina kaulu ekspozīcija, Rīgas/Rīgas Doma dārza izrakumu materiāli, V. Deruma senlatviešu kaulu ekspozīcija, BKUS un Patoloģijas biroja savulaik savāktās kolekcijas. Mums ir pat no valsts policijai izdiedelētais, acīmredzot, kādā no Eiropas muzejiem zagtais galvaskauss ar visu numura zīmi, un tā izpēte liecina par nopietnu skeletālu patoloģiju...

Mirūša cilvēka audiem būtu jābūt vai nu kapsētā, vai Anatomikumā. Izveidējot visus Anatomikuma pagrabus un visas citas vecās vietas, esam atraduši unikālus materiālus, ko tagad iespējams pētīt. Šie priekšmeti ir neatkārtojami, tos vākušas paaudzes pirms mums, un mūsu svēts pienākums bija šo mantojumu sakārtot, tagad uzturēt un izmantot mācību/zinātnes nolūkiem un tad kādreiz nodot tālāk citiem vēsturiskā mantojuma sargiem. Tad, nu, ekspozīcijas dažādības ziņā esam pārbagāti. Esam gandrīz pabeiguši arī dokumentālā materiāla fiksāciju, un arī to visu būs iespējams pētīt vēl ļoti ilgi...

Vēstures fiksācijā vienmēr atceros profesora J. Salaka vārdus, ka visātrāk aizmirstas īsā vēsture, proti, tā, kas notikusi pēdējos 20 gados. Tādēļ lēni un neatlaidīgi fiksējam arī šo vēsturi, lai tiem, kas nāks aiz mums, būtu jau materiālu liecības.

Kā jūs skaidrojat nāvi mirušā tuviniekiem, vecākiem, kuri zaudējuši bērnu, vai dzīvo ar to, ka viņu bērns mirst, vai bērnam, kurš zina, ka mirst?

Es neskaidroju, cenšos būt blakus kaut mirkli, lai klusītēm paustu to, ka cilvēks jau aiziet, bet paliek tas, kas nepazudīs, proti, - ka esam bijuši kopā, ka esam viens otru mīļējuši, un pie tā sirdssāpēs var pieķerties. Mīļam cilvēkam aizejot, sāp tik un tā, tikai ar gadiem pierimst sāpju asums. Atceros, kad tad, kad nomira mans mīļais tēvs, kurš mani izaudzināja un ar kuru bijām dvēseliski ļoti tuvi, man šķita, ka pār mani nobrūk visas pasaules bēdu debesis. Bērējām dienā, kad Amerikā "gāja gaisā" Dvīņu torņi un man vēl šodien liekas, ka augstākā providence tieši man todien deva ziņu, ka sak, tavas bēdas ir lielas, bet pasaulē var būt vēl sliktāk. Un to es pieņemu kā vēsti, kas palīdzēja pārdzīvot tētiņa aiziešanu.

Bet Anatomikumā mēs mācām jaunajiem pateikt paldies mirušajiem. Laiku pa laikam mums ir Pateicības dievkalpojumi, kuros četru lielāko Latvijas konfesiju mācītāji saka pateicības vārdus tiem, kas sevi ziedojuši mācību un zinātnes mērķiem, piedalās studenti un Universitātes darbinieki, kā arī interesenti. Tas ir skaists pasākums, kas apliecina mūsu pateicību un cieņu tiem, no kuriem esam mācījušies. Mums ir vieta arī Mārtiņa kapos, kur esam jau skaistā, publiskā bērnu pasākumā glabājuši aizgājēju pelnus.

Kad pierims Covid laiks, tad atklāsim Anatomikuma dārzā pieminekli tiem, kuri tikuši izmantoti mācību un zinātnes nolūkiem, ievietojot pieminekli urnu ar šo cilvēku vārdiem. Tādējādi, pat, ja mēs neko citu nebūtu izdarījuši, mēs būsim pateikuši paldies ap 2000 cilvēku, un mums būs sava vieta, kur laiku pa laikam pateicīgi nolikt svecīti vai puķītes.

11. februārī tika atzīmēta Starptautiskā diena sievietēm zinātnē. Kā ir būt par sievieti zinātnē?

Vai gan ir starpība, - vīrietis vai sieviete zinātnē, kura ir visam pāri!? Bet ja tomēr, - feina!

Laikrakstam "Zinātnes Vēstnesis"
sagatavoja **Iloņa Gehtmane-Hofmane**

Avots: "Zinātnes Vēstnesis", Nr. 2 (607), 2021. gada 22. februāris.